

MEIE PÜHAD
JA
TÄHTPÄEVAD

MARJU
KÕIVUPUU

VARRAK

Sisukord

Hea lugeja	9
Pühad ja tähtpäevad meie elus	16
Jaanipäev ja võidupüha	29
Seitsmevenna- ja seitsmemagajapäev	45
Suvine peetripäev	48
Annepäev, lambapüha	52
Lauritsapäev	59
Pärtlipäev	64
Muinastulede öö ja teised rannarahva tähtpäevad	68
Vanavanemate päev	78
Mihklipäev	82
Õpetajate päev	88
Simunapäev ja Lindora laat	92
Hingedeaeg ja hingedepäev	97
Isadepäev	105
Mardipäev	110
Kadripäev	116

Jõulud	123
Vana-aastaõhtu ja uusaasta	138
Kolmekuningapäev	146
Tõnispäev	152
Tatjanapäev	157
Sõbrapäev	160
Vabariigi aastapäev	166
Liikuvad pühad	173
Naistepäev	204
Emakeelepäev	210
Maarja ja maarjapäevad rahvakalendris	215
Naljapäev	228
Jüripäev – põllumajandusaasta alguse, rahvuslooma ning raamatu ja roosi päev	233
Volbripäev	242
Emadepäev ja looduskaitsepäev	250
Nimepäevad, sünnipäevad ja juubelid	259
Kirjandus	269
Kasutatud lühendid	271

Postkaart. Põhja-Eesti rahvarõivais noorik.
Foto: Peeter Parikas.

Hea lugeja

*Juba jaanipäeval,
jah, tõepoolest juba jaanipäeval
hakkavad nad küsima:
Kas te jõuludeks ikka ka tulete?
Ei, me teame küll,
et teil on kogu aeg palju tegemist.
Aga kas te ikka jõuludeks tulete?
No kui külma ei ole palju,
no kui lund ei ole palju,
no kui teed ei ole väga libedad,
no kui esinemisi ei ole palju,
no kui tööd ei ole palju –
no siis me võib-olla päris kindlasti tulemegi,
sest meel unub ikka mägede taha
ja kodukiriku kumeda kõlaga kell kutsub.
Ja juba jõulude ajal,
jah, tõepoolest juba jõulude ajal hakkavad nad küsima:
Kas te jaanideks ikka tulete?
Ei, me teame küll,
et teil on kogu aeg palju tegemist:
ülikoolis on lõpetamised
ja koolis on eksamid ja ...
Aga kas te jaanipäevaks ikka tulete?*

*Surnuaiale
ja maasikale
ja sauna
ja sõirale?
No kui töödele saab joone alla,
no kui esinemisi on vähe,
no kui ilma peab –
no siis me vist ikka kohe päris kindlasti tuleme.
Sest meel unub ikka mägede taha
ja kalmuliste ja ilmaliste kutse,
see ajatu verehäääl tiksub randmel pulssi
nagu sammulugeja teksapükste taskus.
Punased pojengid juba pakatavad,
mamma valged roosid õitsevad,
lõhnates hullumoodi
igatsusest.
Vist ongi aeg.*

– Marju Kõivupuu, „Pühadepaine“ (2016–2018) –

Selle raamatu käsikiri oli alles poole peal, kui minu arvuti tegi „kõll!“, andes teada, et väsimatud bitid-baidid on kohale toimetanud kellegi kirja. Saatjaks oli hea kolleeg Sulev Oll (1964), kes ajakirjanduses kultuuriteemadel ikka aeg-ajalt sõna võtab, ning küsimus oli tal heas mõttes intrigeeriv, nagu tema puhul tavaliselt kombeks on: kuule, nii palju tähtpäevi ja pühasid on juurde tulnud, kas teeks õige rahvakalendri ümber?

Küsimus tuli minu jaoks täpselt õigel ajal ja andis mulle tagasi eneseusu ja teatava kindluse, hajutades kõhklused-kahtlused, kas sellist raamatut, mis taas annab üle- ja sissevaate meie pühadest ja tähtpäevadest, on üldse tarvis. Sest võib ju arutleda – ja sealjuures täiesti õigustatult –, et tähtpäevadest on kirjutatud küll ja veel, ning küsida: on siis lisada midagi uut?

Tõsi, meie (rahva)kalendriaasta pühadetraditsioonid ammutavad üha kiiremini muutavas ajas tuge või pakuvad pidet suuresti 19.–20. sajandi vahetusel kogutud ja publitseeritud ning esmajoones talupojakultuuri

peegeldavast maailmast, olles settinud nii-öelda klassikaks ja saanud eestluse identiteedi püstkoja emapuuks. Selma Läti (1909–1969) alustatud ja Mall Hiimäe (1937) lõpule viidud monumentaalsele „Eesti rahvakalendrile”, samuti Matthias Johann Eiseni (1857–1934) ja Ants Viirese (1918–2015) varasematele töödele on mugav ja turvaline toetuda kõigil hilisematel uurijatel ja lihtsalt huvilistel.

Teisalt jäävad varasemate kümnendite ja sajandite elulaad ning neid toetavad kombed, traditsioonid ja väärtused meist üha kaugemale ning vajavad tänastele (noortele) inimestele päris mitme kandi pealt lahtiseltamist, nii-öelda kultuuritõlget ning ehk inspiratsiooni sellekski, kuidas vanad traditsioonid parimal moel kohandada sobivaks nüüdisaega – ikka nii, et oleks midagi vana ja midagi uut, midagi laenatud ja midagi oma, soovitatavalt sinimustvalges kombinatsioonis.

Kord küsisin koolis õpilastega kohtudes ja kadripäevast rääkides: mis häält teeb lammas? Tükk aega oli saalis vaikus, siis kostis tagareast arglik hää: „Vist mää ...” Läänud sügisel käisin ühes teises koolis õpilastega kohtumas ja kalendritähtpäevadest rääkimas. Võtsin kaasa ka mõned kasevitsad, et rääkida lastele vitsast kui elujõu sümbolist, mitte kui karistusvahendist. Õnnetuseks jätkus mul julgust küsida: kas keegi tahab proovida, mis tunne on vana eesti kombe kohaselt tervislikult vitsa saada? Ma ei oleks pidanud seda küsima, sest kahe saalijagu lapsi läbi vitsutada oli kogemus omaette. Mõni palus, et löö kõvemini, mõni tahtis vitsa kõigepealt katsuda ja näitas, kust võib teda vitsaga puudutada. Ja muidugi tekkis ka tülisid, sest mõni trügis tagasi või vahele ja tahtis teist korda vitsa saada ... See kogemus andis üksjagu mõtlemisainet, kas mitte uusvaimsusest ja ülepingutatud poliitilisest korrektsusest ajendatud täiskasvanud ei tsenseeri ennast ja eelläinud põlvede kultuuritraditsioone seal, kus see alati pole kaugeltki hädatarvilik. No näiteks keelame jõuluvanal kostüümi juurde vitsa kanda. Või nuriseme, miks 19.–20. sajandi vahetuse jõulunäidendis on kasutatud soostereotüüpe – tüdrukud teevad traditsioonilisi naistetöid ja poisid meeste omi. Mis parata, toonane aeg oli kord selline, ja et ta just selline oli, on palju erinevaid kultuurilisi põhjusi. Need tuleks maast madalast selgeks teha, et paremini mõista ja mitte alati kulmukergitusega hukka mõista olnut või seda, mis meie tänases ajas tundub olevat kummaline või arusaamatu.

Tõdeme, et kuigi side kollektiivse minevikuga on nüüdisühiskonna inimestele oluline, on Eesti taasiseseisvumisega toimunud muutused ühiskonnas mõjutanud mitmeti ka meie kombeid ja tavasid – need on rohkem kui kunagi varem kaldu individuaalsuse ja originaalsuse või omäolisuse suunas, eeskujuks ikka kõik see, mida pakub nn muu maailm kas siis telepildi või meedia vahendusel.

Üleilmastumise vastumõjuna toimib traditsioonide ja tavade kireval maastikul üsna jõuliselt (taas)avastatud ja/või (re)konstrueeritud juurte juurde naasmine. Viimasega kaasnev ortodoksne vastandumine skaalal mina-meie-nemad on nii mõnigi kord lähiajaloo toimunud kultuurikatkestuste tõttu üsnagi reljefne ja vahekohtunikuks või õigusemõistjaks palutakse nii mõnelgi juhul appi erialaspetsialist, kes peaks lihtsalt ja selgelt andma ideoloogiliselt õigeid suuniseid, kuidas on eestlastel kombeks tähistada muinastulede ööd; kas Ameerika kultuur on lõplikult võitnud, kui eesti lapsed tähistavad *halloween*'i; kust on tulnud võõras ja imelik komme kihluda ja kätt paluda; kumb on eestlasele sobivam – kas tuhastus- või kirstumatus; miks on eestlased üle võtnud venelaste kombe tähistada liiklusõnnetuste ohvrite hukkumispaiku või naistepäeva; kas jõulud on kirikuaasta või iidne rahvakalendri ehk põhjala rahvaste päikeseaasta püha ja kuidas nende lihavõtetegagi päriselt on ehk siis kumb ikkagi oli enne, kas muna või kana, ja kellel on sedasorti küsimustes tõelisest tõelisem tõde või õigemast õigem õigus.

See kõik viitab sellele, et rahvakalendri ja peretähtpäevad on meile olulised – need on nähtamatuks sillaks ning ajas vastupidavateks identiteedi nurgakivideks, mis ühendavad tänaseid sugupõlvi esivanemate traditsioonide ja kultuuripärandiga. Peretähtpäevade puhul on põhjust sugulastel-tuttavatel aeg korraks maha võtta ja kokku tulla. Rahvakalendri tähtpäevi tähistatakse jõudumööda nii koduses ringis kui ka avalikes kohtades – muuseumides, rahvamajades, klubides jne; samuti on pärimuskultuuri koolitus- ja õppekavades rahvakalendri tähtpäevade õpetamine ja/või propageerimine üsnagi kesksel kohal. Meie aastaringis ei ole töövabu pühi just ülearu palju ja rahvakalendri tähtpäevade ühel või teisel moel äramärkimine toob argirutiini meeldivat vaheldust, liidab töökollektiivi või mõnda muud kogukonda, mis ühisest tegutsemisest ning koosolemisest rõõmu tunda oskab.

Rahvakalendri tähtpäevad rikastavad enesestmõistetavalt ka nüüdisaegset rahvahuumorit – toogem siinkohal näiteks kas või Eesti suuremate päevalehtede teemakohased ning mõnusalt eneseiroonilised päevakarikatuurid, mis osutavad meie pühadeaegsele (liig)tarbimis- ja (liig)söömisharjumustele, või sotsiaalmeedias levivad ütlused ja naljad ühe või teise tähtpäeva kohta.

Samuti on rahvakalendri tähtpäevade ilmaended nüüdisaegsetele inimestele olulised. Naljaga pooleks võib öelda, et eestlastel on seoses ilma ja rahvakalendriga kaks eksistentsiaalset küsimust: kas tulevad või ei tule? – tähendab, valged jõulud ja kuivad jaanid. Uuema aja pühadefolkloori kuulub seegi küsimus: mille poolest on meil jaanipäev ja jõulud sarnased? Vastus on lihtne: mõlemal puhul on õues umbes viis kraadi sooja ja sajab ladinal vihma.

On väidetud, et just traditsioonid, kombed ja tavad on need, mis teevad inimesest inimese ning traditsioonide järgimine on viis hoida ning toetada kultuurilist järjepidevust ja identiteeti. Ent traditsioonid pole kindlasti midagi niisugust, mida antakse muutumatu kujul põlvest põlve edasi nagu väärisasju või kinnisvara. See puudutab ka meie pühade ja tähtpäevade tähendust ja kombestikku.

Jah, paljudele meist meeldib mõnikord, iseäranis heitlikel aegadel mõelda, et traditsioonid peavad püsima muutumatu ja kes neid muudab, toimib valesti, reeturlikult. Ent selleks, et traditsioonid, kombed ja tavad püsiks ning kanduks edasi järgmistele põlvvedele, peavad need inimesi kõnetama, vajaduse korral ka esindama või neid vahendama ning edastama oma sõnumeid sümbolite keeles. See kõik kehtib meie pühade ja tähtpäevade kohta, sest nõnda nagu muutub igapäevane elu meie ümber, muutuvad ajapikku ka kombed. Iga ajastu, iga põlvkond – nüüdisajal lausa iga inimene – loob oma pühade ja tähtpäevade aastaringi, tuginedes ühelt poolt eelmistelt põlvvedelt pärandiks saadud tavadele ja traditsioonidele, teiselt poolt isiklikele eelistustele ning nii mõnigi kord paraku ka (kultuur)poliitilistele ettekirjutustele – sest üks nii mitmedki nõukogudeaegsed pühad olid ju olemuselt traditsioonilised, kuid uputatud nõukogude ideoloogilisse punasesse kastmesse, kiriklikud tähtpäevad olid aga sootuks keelatud ja kolinud põranda alla.

Kui inimpõlvi tagasi oli talupoja jaoks jaanipäev väike hingetõmbeaeg

pärast kevadkülvi ning enne heinategu ja viljalõikust, siis moodsa aja inimesed panevad Eestis jaanipäevast kontorite ukseid lukku ega keera neid lahti enne augusti keskpaika. Suvi on puhkamiseks, rannavormis olemiseks! Maal on lilled, heinamaa, suitsusaun ja kasevihad; esimesed imeliselt lõhnavad metsmaasikad ning paiguti ikka nii neetult niru internetiühendus, et jaanikupiltide operatiivne üleslaadimine sotsiaalmee-
diasse on raskendatud. Aga küll sügisel-talvel jõuab jälle ennastunustavalt tööd rabada!

Eelläinud põlved unistasid oma lugudes ja lauludes isejahvatavast käsi-
kivist või lendavast vaibast ning igasugustest imeriistadest, mis raske füüsilise töö põllul ja kodus kiiresti ära teeks ja inimestele rohkem hõlpu ning vaba aega annaks. Nüüdisajal on meil igat masti imemasinad ja -vidi-
nad olemas ning kogu maailm üheainsa hiirekliki kaugusel – kui ainult elektrit ja või akupanka jätkuks! Köögis ja toas, õues ja aias toimetavad aina nutikamad kodumasinad, ent aeg on kallis ja seda ei ole meil ikkagi. Tundub, et aega jääb iga päevaga aina vähemaks ja vähemaks.

Minu lapsepõlves ütlesid vanemad inimesed ikka, et *puulpääva õdaku hengäs põrguhaudki*, ja seadsid külmemal ajal ennast truuba ehk soemüüri peale mõnusalt sisse, et omavahel juttu ajada, mõni vana laul üles võtta ja sinna kõrvale väheke meelepärast või tarvilikku näputööd teha. Eks *puulpääva* kui laupäeva võrukeelne nimetus osutabki otsesõnu sellele, et laupäeva ennelõunane aeg oli argitoimetuste jaoks, pärastlõunal võeti aga aega saunaskäimiseks ja jõudeolekuks, nii nagu see oli kombeks ka mujal Eestis, sugugi mitte ainult Võrumaal.

1970. aastatel ühes Lõuna-Eesti väikelinnas elades olid meie üleaed-
seteks setod, kes peavad teadupoolest kalendriaasta pühi vana kalendri järgi. Hooviväraval sai alati vastastikku rõõmsalt soovitud: „Häid teie pühi!” Naabrite setode auks tuleb tunnistada, et nemad tähistasid mõnuga ka meie omi ehk siis topeldasid pühi ka uue kalendri järgi. Meie paraku nende omi küll mitte, et ikkagi nagu vene kombesid või nii ...

Tartu aegadel, kui minu toonane kodu Raatuse uulitsas oli peakorter ka minu tudengitele, pidasime seal koos ära meile sobilikul viisil kõik-
võimalikud pühad, olgu selleks siis sõpruskonna sünnipäevad, volbriöö, lihavõtted või mõned sellised pühad, mis olid toona meile endile olulised või olid lihtsalt sündsaks ettekäändeks, et kokku tulla ja ühiselt toredasti

aega veeta. Ent üks oli kindel: enne seda kui kõik aastavahetuspühadeks koju sõitsid, käis meil kindlasti ugrivana ja tõi ugrikingitusi.

Mida vanemaks inimene saab, seda vähem vajab ta pühadeaegset tingel-tanglit ja kõike seda poes pakutavat nänni, mille müügilettidele ilmumine annab teada ühe või teise püha saabumisest. Ent kui mul on vähegi mahti, värvin ma suvistepühadeks valged kanamunad värskete kaselehtede ja värskete orasega roheliseks, sest nii tegi minu vanaema. See ei nõua erilist pingutust, küll aga rõõmustab lähedasi, et aastaringis on veel teinegi päev, mil saab värvitud mune koksida. Ma ei võta lauritsapäeval tuld üles mitte sellepärast, et „laurits läheb lakka” – selle ärahoidmiseks on mul laes nõuetekohaselt suitsuandur –, vaid sellepärast, et augusti alguse sume suveõhtu on just sobiv aeg teha argitoimetustesse paus, korrastada oma mõtteid, ajada juttu, pidada videvikku.

Jaanipäev ja jõulud, urbepäev ja munapühad, mardid, kadrid; sünnipäevad ja surnuaiapäha, vastlad ja volbriöö tulevad igal aastal jälle – iga kord veidi omanäolisena, kuid kinnitavad ajatu ajalikkust. Püüan leida neis pühades üles selle sõnumi, mis kõnetab mind ja minu lähedasi – hoia inimesi enda ümber, märka ja austa loodust, pea lugu esivanematest ja tunne elust rõõmu.

Võta pühade ajal enda ja oma lähedaste tarvis korraks aeg maha, sest pärast pühi tuleb taas aeg argitoimetuste jaoks. Seda soovingi teile, head lugejad!

Marju Kõivupuu

2018. aasta kevadtalvel Tallinnas

Vanavanemate päev

*Vanaema helde, lahke,
oli kallis sinule,
oli sinu lapsepõlve
soojendaja päikene.*

*Kuis ta, õnnis, pehmel käel
sinu pääkest silitas,
armurikkal hääl, sõnal
õpetas ja juhatas!*

*Kuis ta heldeist silmist läige
langes sinu põuesse;
lustil hõiskasid ja laulsid
nurmel, väike karjane. –*

*Hauas hingab vanaema,
aga sinu südame
jäänd on läige tema silmist,
tema kuju kullane. –*

*Kullerkupud, jaanililled
eide haual õitsegu,
tähe sära, päikse hiilgus
kallist kalmu ehtigu.*

– Anna Haava, „Sinu vanaema” –

Hans Voolmanni tütar Vaida vanaemaga lugemas. Ateljeefoto 1930. aastatest.
Foto: Eesti Rahva Muuseum (Fk: 2957:184).

Vanavanemate päev on Eestis riiklik tähtpäev. Otsuse tähistada ka Eestis vanavanemate päeva võttis Riigikogu 81 poolthäälega vastu 21. jaanuaril 2010. aastal. Kuna emade- ja isadepäeva tähistatakse Eestis vastavalt mai ja novembri teisel pühapäeval, siis sellest traditsioonist lähtudes valiti **vanavanemate päeva** tähistamiseks **septembrikuu teine pühapäev**. Ettepaneku vanavanemate päeva lisamiseks riiklike tähtpäevade hulka tegi erakond Eestimaa Rohelised.

Vanavanemate päev on maailmas üsna populaarne tähtpäev: seda tähistatakse kas riikliku tähtpäevana või rahvuspühana näiteks Kanaadas, Prantsusmaal, Itaalias, Poolas ja Inglismaal. 1979. aastal seadustas USA president Jimmy Carter oma allkirjaga vanavanemate päeva rahvuspühana Ameerika Ühendriikides. Ameeriklastel langeb tähtpäev eestlastega samale ajale, kuid mujal mitte. Poolas kuulub vanavanemate päev katoliku kiriku tähtpäevade hulka.

Veel paar-kolm inimpõlve tagasi oli tavaline, et kolm põlve elasid sageli ühe katuse all ja seda ka linnas. Minuealiste ja vanemate inimeste lapsepõlve on kuulunud lahutamatu vanaemad – memmed, mummid,

vanavanad –, kes meiega tegelesid: jutustasid, laulsid, õpetasid käsi- ja muid töid tegema. Vanaisadega – taatide või taa-dudega – oli sõjajärgsetel lastel natuke kehvemini: sõda ja kee-rulised poliitilised olud ei halas-tanud iseäranis meestele. Kuid vanavanematel on traditsioo-nide, teadmiste ja oskuste edasi-pärandamisel olnud inimpõlvi suur ja keskne roll. Nemad olid koduhoidjad ja lastekantselda-jad ja nii mõnigi kord maksis perekonnas vanavanemate sõna kõige enam. Ja eks teadjanaised ja -mehedki on läbi aegade olnud elukogenud inimesed, kelle tead-misi ja maailma mõistmist väär-tustati kõrgelt.

Vanaema helde, lahke ...

Nüüdisühiskonnas toimunud muudatustega on kaasnenud muutu-sed peremudelid: lapsi sünnib vähe ning aina hilisemas eas, põlvkonnad elavad eraldi ja see ei tähenda mitte ainult elamist teises linnaotsas või maal, vaid lapsed ja lapselapsed võivad olla läinud elama teise riiki, teisele mandrile. Samuti on tõusnud inimeste eluiga ning ühiskonnas on jõudsalt kasvanud vanemaaliste inimeste arv. Seetõttu pole ka vanavanavanemad enam sugugi haruldased.

Tänapäeval tõdeme, et me tahame küll võimalikult kaua elada, kuid ei taha vanaks saada koos vanadusega kaasnevate tervise- ja sotsiaal-sete probleemidega. Inimajaloo vältel on rahvastiku mudel laias laastus meenutanud püramiidi: väikesi lapsi oli kõige rohkem, igasse järgmisse vanusegruppi kuuluvaid inimesi aga järjest vähem. Industrialiseeritud maailmas prognoositakse, et peatselt võrdsustub üle 80-aastaste ini-meste ja alla viieaastaste laste arv ning rahvastikumudel meenutab kuupi. Tõdetakse, et vaid vähesed ühiskonnad on suutnud uue demograafilise

olukorraga kohaneda ja teavad, kuidas rakendada vanemaealisi kutsetööl ja tagada neile võimalikult kvaliteetne elujärg ka kõrges eas.

Eestiski oleme harjunud mõttega, et pensioniiga algab umbes 65-aastaselt. See oli üsna mõistlik ajal, kui üle 65-aastased moodustasid elanikkonnast suhteliselt väikese osa. Nüüdisajal on vanemaealiste osakaal ühiskonnas oluliselt suurem ning nad on jätkuvalt toimekad ja tegusad, mistõttu mõte või seadus vanusega jäigalt seotud pensionieast ei ole ehk kuigi sobiv – sellele küsimusele tuleks läheneda individuaalselt ning paindlikult, samuti tegelda probleemidega, mis on seotud vanemaealiste terviseprobleemide ja üksindusega.

Vanavanemate päeva peamiseks eesmärgiks ongi meie noortekesktes ühiskonnas siduda erinevaid põlvkondi ja tihendada nende omavahelist suhtlemist, kuid samuti pöörata vanavanematele tähelepanu ja avaldada neile austust mitte ainult perekeskselt, vaid ka riigi tasandil. Oluline on väärtustada ja esile tõsta vanavanemate teadmisi, oskusi ja elutarkust, seda eriti meie kiiresti muutuvas ajas.

Vanavanemate päev on Eestis suhteliselt lühikese ajalooga tähtpäev, kuid leiab üsna laialdast kajastamist meedias ja uudistes. Humoristlikus võtmes jagatakse vanavanemaid rühmadesse: kes on pühapäevavanaema, kelle juures saab käia kooke söömas; kes on Skype-vanaema, keda kahjuks tihti ei näe ja kellega saab harva kokku, kuid kellele saab helistada; kes on maavanaema, kelle juures saab näha koduloomi ja teha maatöid; kes on innukas vanaema ning võtab lastelaste harimise ja hoolitsemise koorma suuresti enda õlule jne. Kindlasti on vanavanemad need, kellel on lastelastega ühiseid väikseid armsaid saladusi; kes lubavad natuke rohkem kui ema-isa; kelle juurde on hea pärast kooli sisse põigata ja kelle räägitud lood endistest aegadest aitavad mõista olnut ja saada aru, miks me oleme just sellised, nagu me oleme, ehk kas ja kuivõrd me oleme oma ema nägu ja isa tegu. Võib-olla peaks vanavanemate päeval senisest rohkem tähelepanu pöörama vanaisadele – meeste keskmine eluiga on ju lühem ja vanaisad seetõttu haruldasemad. Guugeldades tuleb igatahes märksõnale „vanaema” hulganisti vastuseid, „vanaisale” kahjuks väga vähe.

Mihklipäev

Õige peremees tegi kõik tööd ära, rehed pekstud ja isegi kapsad olid tinnis mihklipäevaks. (RKM II 392, 54 (8) < Kambja khk, 1985)

Ilmselt on enamik meist kuulnud ütlust, et igal oinal on oma mihklipäev. Tänapäeval kasutame seda väljendit küll suuresti selles tähenduses, et iga pahategu saab kord karistatud. Rahva- ja kirikukalendris tähistame **mihklipäeva 29. septembril**. Sügise algust ja talve peatset saabumist märkiva tähtpäevana – mihklipäeval visatakse tali taevast alla, on öeldud – on ta nime andnud ka septembrile, mille teiseks üldlevinud nimetuseks on mihklikuu. Vanarahvas alustas mihklipäevast aasta arvestust nädalate kaupa, lugedes mihklist kuus nädalat marti, mardist kuus nädalat katri ja kadrisk neli nädalat jõulu, jõulust neli küünlapäeva – kuni aastaring sai täis. Mihklipäevast algas ka hingedeae ja siin-seal oli kombeks hingedele ohverdada.

Kirikukalendris on mihklipäev peaingel Miikaeli nimepäev, Miikael koos Rafaeli ja Gabrieliga on läänekirikus inglitest tuntuimad ja tunnustatumad. Arvatavalt 9. sajandil sulandusid nende kolme tähtpäevad kokku ja mihklipäev jäi kirikukalendris ainsaks inglitepühaks. Kirikliku pühana tähistatakse seda teadaolevalt aastast 480. Miikaeli populaarsus sai alguse idakirikus, kus teda peeti haigete kaitsjaks. Legendi kohaselt võttis ta surnute hingi vastu, seetõttu on ta ka pühak, kelle kaitse all on surijad, surnud ning kalmistud.

Eestis on Mihkli kihelkond, mis asub Läänemaal ning moodustus 13. sajandil Soontagana muinaskihelkonnast, olles ainus kihelkond, mis jagunes kahe maakonna vahel, ning üsna mitu Mihkli kirikut (Jõhvis, Rõngus, Räpinas jm).

Rõngu kandi inimesed tavatsenud öelda, et mihkel lükkab suvele taba ette – kui ilm vähegi lubas, pidid kõik välised talutööd olema mihklipäevaks lõpetatud ning tööriistad korda seatud ja talveks varju alla pandud. Võrumaal tegid poisikesed vahel vigurit – kelle äke, ader või mõni

Mihklipäevast läksid vanasti karjalapsed kooli. Marko Mänd, vanadpildid.net

Sügisene Rõuge laot (mihklilaot) 1920. aastatel. Foto: Võrumaa Muuseum (F: 778:3).

suvine tööriist oli ripakil-lohakil, peideti ära. Algas rehepeks. Naerid-kaalikad-kapsad siiski veel koopas polnud, nagu laulusalm ütleb. Usuti, et kui neile villane lõng ümber siduda, siis nad kasvavad nii jõudsalt, et mihklipäeva öösel ümberkõidetud lõng katkeb. Eks see üks ilus poeetiline kujund ole, et kinnitada – juurikad-kapsad võib julgelt jätta mõneks ajaks veel kasvama, neid ei pea ilmtimingimata mihklipäevaks peenramaalt koju tooma. Naistel algasid tubased tööd.

Hinnati seda, kas jätkub kevadeni loomasööta ja kui palju on võimalik loomi ületalve jätta. Kui kariloomad tulid õhtul koju ja neil oli suus näha heinakõrsi, peljati, et loomasöödast tuleb puudus kätte. Teised jälle arvasid vastupidi – see on hea enne ja loomad talvel nälga nägema ei pea. Kari käis väljas niikaua, kui see oli vähegi võimalik. Küll hoiti loomi kodu lähedal, sest kardeti, et hundid tulevad karja. Mihklipäeval võeti ju huntidel päitsed pääst ja sestpeale oli neil luba hakata ka koduloomi murdma.

Mihklipäeva lõunast lõpetati karjalastega töölepingud. Kes ei tahtnud veel koju ja kooli minna, olla ajanud musta oinast kolm korda ümber kivi. Kes aga tahtis, et töösuvi saaks ruttu otsas, vedas valget.

*Kui valget oinast sarvipidi vastupäeva kolm korda ümber kivi
vedada, tuleb lumi ruttu maha. Sealjuures lauldud:*

Tule, tule, lumekene,

(Sada, sada, lumekene,)

*Päästa lapsed karjavaevast. (E 53098 (289) < Tartu-Maarja khk,
1922)*

Ka suiliste ja sulaste ehk suveks palgatud talutööliste töölepingud lõppesid traditsiooniliselt mihkclipäeval. Palk maksti neile välja ja kokku lepitud toidukraam mõõdeti kätte ka siis, kui suvine tööpere veel mõneks ajaks tallu jäi.

Talukultuuris oli mihkclipäev suur püha – tööd ei tehtud, tapeti lammas või oinas ja värske liha oli laual. Lisaks lihatoitudele sai viimast korda rikkalikumalt süüa ka piimatoite ja võid. Mõnel pool küpsetati mihkclipäevaks ka kooke. Kindlasti pruuliti koduõlut.

Hilissuvisse ja varasügisese loomatapu põhjus oli ka pragmaatiline: varutud loomasööda põhjal ja loomade oleku järgi hakati otsustama, kas ja kui palju loomi oli võimalik ja/või arukas ületalve jätta. Erinevate toimingute või tähelepanekute põhjal püüti välja selekteerida nõrgemad.

Lambad, kes püsti söövad, elavad talve üle. Foto: Päivi Palts.

Sügisel ajavad nad oma lambad rukki orastele ja panevad seejuures tähele, kes püsti, kes põlvili söövad: kes püsti söövad, olevat terved ja elavat talve üle; need aga, kes orasele tulles end kohe põlvili lasevad, olevat haiged ja ei elavat teist suve üle, mis pärast nad neid kõiki kas ära tapvad ehk ära müüvad.¹

Mihklipäeva juurde kuulusid nii mõnedki maagilised toimingud. Märjamaa ja Rapla kandis usuti, et mihklipäeval visatakse kurjad vaimud taevast alla ja nende vastu tuleb ennast ja majalisi kaitsta:

Mihklipäeva hommiku käidi kolm korda ümber toa vastupäeva. Kus mulk ehk värav vastu tuli, sinna pandi roigastest rist, siis ei tule õnnetusi. Kurjad vaimud visati mihklipäeval taevast alla ja nad kipuvad sel päeval inimeste majadesse. Kui ristid kaitseks, siis nad ei julge tulla. (ERA II 207, 457/8 (66) < Rapla khk või Märjamaa khk, 1939)

¹ Johann Forselius, *Eestlaste ebausui viisid, kombed ja harjumised*. Eesti Kirjandus, 1915, lk 15.

Mihklipäeväl es tohi tuld tetä. Ku viil rehega pesseti, sis rehe ahju es kütetä. Mihklipäiv olevat üt's väga tähtis päiv, sis ol'l pisuhand visatu taivast maha. Üt's õnnetu päiv olli. (RKM II 225, 121/2 (18) < Urvaste khk, 1967)

Tänaseni on populaarsed mihklilaadad, kus kaubeldakse aiasaaduste, mee ja käsitööga ning kus saab osa rahvalikust meelelahutusest. Tänapäevased mihklilaadad ei pruugi olla küll täpselt mihklipäeval, vaid neid peetakse pühale eelneval või järgneval nädalavahetusel. Paiguti on tehtud ka mihklituld, mille ümber koguneti lõbutsema-lustima.

Mihklipäiv olli iks tuu oina tapmise päiv. Tolleks ajaks pidi kõik olema koristatud. Kes suilise olli lepitü, sis mihklipäiväl sai aig neil täis. Karuse saiva mihklilaata. Tuu olli Vahtsõliina mõisah kõrtsi man. (RKM II 364, 224/5 (9) < Vastseliina khk, 1980)

Küpsetatud siga vardas. Foto: Eesti Rahva Muuseum (Fk: 2911:24).

Mardipäev

*Ega Mart pole maalta tulnud –
Mart on tulnud taeva'asta,
hõbedasta õrta mööda,
kullasta kõrendaid mööda,
vaskista valetaid mööda,
tinast tehtud teeda mööda.*

(H III 13, 331/6 (1) – Audru khk, 1891)

Lapsena ja hiljem koos oma üliõpilastegagi käisin üsna sageli marti jooksmas – olid ju mardisandid alati väga oodatud tegelased sel kaugel ajal nii umbes 30 aastat tagasi, kui ustel polnud veel koodlukke ja inimestel oli rohkem aega, sest kõikvõimalikud nuti- ja muud seadmed, mille ülesandeks on küll inimeste elu hõlbustada, kuid mis neelavad tohutult vääruslikku aega, olid alles kaugel tulevikumuusika. Sellegipoolest on minu isiklikud eredamad **mardipäeva (10. november)** mälestused ja elamused seotud martidega, kes on mardisanditamise selgeks saanud kultuurikümb-luse kaudu. Aasta oli 2000, kui olin ennast just Tallinna sisse seadnud ja ukse taga kobistasid väikesed venekeelsed mardid, kes püüdlukult eesti keeles laulsid, et *mardi kjuuned kjulmetavad, mardi varbad vaalutavad ...* Ma pole vist ühelegi mardisandikambale andnud nii prisket kommikotti. Need mardid olid endi sõnul õppinud *praazdnik mardipjäev* kohta koolis ja tõttasid rõõmuga õpitud ellu rakendama, lugesid kahes keeles võidu luuletusi ja olid ise mõnusalts õhevil: noh, kuidas tundub? Kas on ikka

Mardilaat Tallinnas Saku suurhallis. Foto: Marju Kõivupuu, 2014.

päris ja nii nagu peab? Ja mis saab ühele lapsele olla põnevamat kui käia maskeeritult mööda võõraid kodusid.

Olgu etteruttavalt öeldud, et mardisanditamiskoolitused on jätkuvalt populaarsed. Neid korraldatakse läbi rahvakultuuri keskuse, pärimusmuusika aida, samuti toimuvad paljude muuseumide juures õpitoad ja tööpajad, kus lapsed ja täiskasvanudki saavad mardimaske valmistada, vanade talupojatraditsioonidega tutvuda ning õppida neid moodsasse linnaühiskonda sobitama.

Ja kindlasti seostub mul mardipäevaga Ungari lääneosas Austria piiri lähedal asuv linna Szombathely (eesti keeles – laupäev(alinn)), kus mul on olnud võimalus vahetusõppejõuna töötada. See on Ungari vanim linn, mille 45. aastal asutas Rooma keiser Claudius. Toona kandis ta nime Sava-ria ning temast sai Pannoonia provintsi pealinn. Selles linnas on sündinud munk ja hilisem Tours'i piiskop Püha Martin.¹ Sealse Püha Martini kiriku kabelil on kiri *Hic natus est S. Martinus* (siin sündis Püha Martin) ning

1 Nimi Martin on tuletatud ladina Martinusest, mis ülekantud tähenduses märgib sõjakat. Eestis on Martin väga populaarne nii ees-, perekonna- kui kohanimena.

pärimuse kohaselt on kabel ehitatud Püha Martini sünnimaja juurde. Tema matusepäeval 11. novembril 397. aastal kogunes arvukalt rahvast ning väidetavalt pani see aluse mardipäeva tähistamise traditsioonile. Etteruttavalt olgu öeldud, et luterlikes maades hakati mardipäeva tähistama usuisa Martin Lutheri sünnipäeval, 10. novembril. See on põhjus, miks aeg-ajalt kerkib ikka veel üles küsimus: millal on mardilauapäev, see tähendab, kas õige päev marti joosta on 9. või 10. novembril?

Tours'i Martini kohta on teada, et ta astus noorukina roomlaste sõjaväkke, kuid loobus kristlike põhimõtete tõttu sõjaväelase kutsest. Kristlikus pärimuses ringleb legend, mille kohaselt noor sõdur jagas oma mantlit külmetava kerjusega – ta tõmbas selle pooleks. Järgmisel ööl ilmutanud talle end Kristus – tema oligi see kerjus, kellele Martin halastas. 371. aastal sai temast Tours'i piiskop – amet, mida ta väidetavalt ise sugugi hea meelega vastu võtta ei tahtnud. Pühamees olla peitnud ennast talli, kuid hanede kaagatamine juhatanud otsijad õigetele jälgedele. Kuidas hani mardipäeva sümboliks kujunes, sellest vestab veel teinegi kristlik legend: Püha Martin käskinud sellest hanest endale õhtuks praad valmistada, kes tuli kirikusse ja segas oma lakkamatu

Rannu kirik asub Tartu maakonnas Elva vallas Neemiskülas. Foto: Silja Viljak.

häälitsemisega vaimuliku jutlust. Martinist sai esimene mittemärtrist pühak ning tema mantel on hoiul Pariisis kui Prantsuse riigireliikvia. Eestis on Martinile pühitsetud õige mitu kirikut: Rannu, Käina, Martna, Türi, Valjala ja Väandra.

Teine Martin, Martin Luther (sünninimega Martin Luder) oli 16. sajandi saksa kristlik teoloog ja augustiini munk, kelle teoloogilistest seisukohtadest ja soovist kirikut reformida, mitte lõhestada, sai alguse kirikureformatsioon ja kes on saanud oma nime Püha Tours'i Martini järgi. Kristliku pärimuse kohaselt peetakse Lutherit muuseas ka jõulukuuse tuppatoomise traditsiooni loojaks – ta olla näinud jõuluõhtul metsas kasvaval kuusel taevatähtede peegeldust ja soovinud, et see meeleolu ümbritseks jõuluõhtul kõiki inimesi. Külmetavale kaasteelisele oma mantlisiilu loovutamist seostatakse kristlikus pärimuses ka Martin Lutheri ja tema naise Katariinaga.

Euroopa rahvastel on mardipäev (Lõuna-Eestis märtepäiv) sügise lõppu ja talve algust märkiv tähtpäev – see on sügiseste põllutööde lõpp, karjaste püha, veini valamine tõrrest vaati jms; eestlastel ka hingedeaja lõppu märkiv tähtpäev. Mardipäeva ilma järgi ennustati eeltuleva talve, kevade ja suvegi ilma. Oma lapsepõlvest mäletan ütlust, et kui mart matab, siis kadri kuseb – tähendab, kui mardipäeval või mardipäeva paiku sadas lund, siis kadripäev tõi sula ja vastupidi. Vahel pidas see ütlus ka paika. Kui mardipäeval lumi maas, siis lihavõtete aegu katusel – mardipäevane lumi ennustas pikka talve, on arvanud eelläinud põlved.

Mardipäeva eelõhtul – mardilaupäeval – käisid maskeeritud täiskasvanud, noored või lapsed (vanemas rahvatraditsioonis küll peamiselt mehed või noormehed) loomadena, hiljem lustaka mardiperena mardisantidena talust tallu ja palusid lauldes tuppalaskmist. Kes mardisandid ukse taha jättis, neid sajatati laulus päris tublisti. Mäletan 1990. aastate mardisanditamist oma tudengitega Tartu linnas, kus käisime lisaks teistele toredatele kohtadele ka ühes tolle aja kontekstis ülimoodsas tanklas. Noored näitsikud ei osanud meiega muud ette võtta, kui palusid viisakalt lahkuda. Kui olime nad minema hakates sajatuslaulu sisse pannud, kutsuti meid viisakalt tagasi, kingiti kõigile õhupallid ja tops kuuma kakaod. Sõna maagilisse jõusse uskumisest ja selle praktilisest väärtusest said toona aru needki noored, kes alles alustasid oma rahvaluuleõpinguid.

Mardid laulsid ukse taga:

*Laske sisse märdisandid,
mardi varbad valutavad ...*

Ja kui sisse lasti, tantsisime ja mängiti pilli. Meil kerjamise moodu ei olnud. Me tantsisime tükk aega, sis läksime jälle edasi. Käisime kõik talud läbi. Ükskord juhtus nii, et perenaine tegi saia ja andis meile ka. See oli üksainus kord. Muidu sandiisa ja sandiema tänasid, et nende lapsed sisse lasti sooja. Märdipäeval olid sandid lihtsamalt riides, aga kadripäeval olid uhkelt riides, valged linad olid ümber ja paberitega toredalt ehitud. Kadrisandid laulsid samamoodi, ainult mardi asemel kadri. Vahest läks päris tükk aega, kui sisse lasti. Mõnes kohas pererahvas magas juba. (RKM II 392, 51/2 (1) < Kambja khk, 1985)

Mardiperesse kuulusid traditsiooniliselt ikka mardiisa, -ema ja -lapsed, mitmesugused ametimehed, loomad, sageli ka pillimees ja mitmed teised toredad tegelased. Mardid kontrollisid, kas sügisesed talutööd on tehtud, kas lapsed oskavad lugeda ning kas neiud teevad käsitööd. Mardilaule lauldes soovisid mardisandid perele viljaõnne ja viskasid toapõrandale viljateri, herneid, tangu, uuemal ajal ka riisi; vitsutasid kaasa võetud vitstega pererahvale tervist ning palusid pererahvalt ande, peamiselt söögipoolist. Andide kogumise tava on arvatavalt saanud alguse kesk- ja varauusaegsest Euroopast, kus püha Martinus oli kerjuste patroon. Kogutud annid söödi hiljem ühiselt pidutsedes ära – peeti mardipulma, mardipidu, mardisimmanit, kus kuidas seda nimetati. Kui mardipulma peeti, siis kindlasti oli tegelaste hulgas ka mardinoorik ja mardipeigmees ja pidu jälgendas kõigiti „päris” pulma.

Kui ma märdisandin ja kadrisandin käve, sis pärast peeti pidu tolle rahaga, mis anti. Sis valge kleit panti säлга vai määne olli, aga paprest lehvikesi üleni täüs, nii et kõsisi. Meil olli üks meesterahvas, tuu olli imä, kelle kotti kor’ati, mis anti, hernit ja liha. Sis kui tarõ uss lasti vallalõ, lätsime tarrõ sisse, sis tuu tänit: „Hübige,

latsõkõsõ, hübige, latsõkõsõ.” Katrisandi olli niisama. Katri käve är, sis tetti pidu, tuudi viina ja piskviiti ja komvekki, sis peeti üts suur pidu. (RKM II 346, 616/7 (4) < Rõuge khk, 1977)

Ajapikku on mardipäeva tähistamine muutunud noorte ja laste lõbus-tuseks ning see on jätkuvalt populaarne nüüdisajalgi. Näiteks Tallinna koolilastel on kombeks käia riigikogus mardisanti jooksmas. Tavaliselt kajastab seda ka kirjutav ja kõnelev meedia.² Rahvakultuurikeskuse ja Viljandi pärimusmuusika aida eestvõttel korraldatakse huvilistele ka mardisandikoolitusi.³

Usundilooliselt on mardisante käsitatud ka kui hingesante, kes on maskeerunud loomadeks-lindudeks ja läbivad oma teel inimeste juurde pikki vahemaid ning ohtlikke olukordi. Ammustel aegadel usuti, et esi-vanemate hinged ilmutavad ennast lindude-loomadena. Mardipäeva seost surnutekultusega on põhjendatud surnutemaailmale viitavate sõnade *marras, mardus* kaudu – neil on kõlaline lähedus sõnaga *mardipäev*.

Mardipäeva traditsiooniline toit oli mardihani, mida „mardipealinnas” Szombathelys olen ise saanud mardieelsel ajal süüa kõikvõimalikel vii-sidel ja ohtralt. Eestis söödi veel 19. sajandil mardihane vaid jõukama-tes taluperedes, kuid Tallinnas oli juba 16. sajandil hani mardipäeval tavaline toit. Talurahvas on mardipäevaks tapnud kukki ja kanu. Põhja-Eestis valmistati pühadetoiduks seapea. Lõuna-Eestis küpsetati karaskit ja Põhja-Eestis kapsast. Mardipäevaks valmistati ka mardimaukusid ehk tangu- ja jahuvorste.

---

2 Vt nt: <https://menu.err.ee/287834/mardisandid-joudsid-riigikokku-alles-tana>

3 Vt nt: http://www.folk.ee/ait/sundmused/event/12-suendmused/680-mardisandi-koolitus&filter_month=11&filter_year=2016